
Г л а с н и к
Етнографског института
Српске академије наука и уметности

LVIII (1)

Београд 2010

Г

Е

И

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

INSTITUTE OF ETHNOGRAPHY

BULLETIN
OF THE INSTITUTE OF ETHNOGRAPHY
LVIII
No. 1

Editor in chief:
Dragana Radojičić

Interantional editorial board:

Radost Ivanova, Elephterios Alexakis, Peter Slavkovsky,
Gabriela Kilianova, Milica Bakić-Hayden, Ingrid Slavec-Gradišnik, Marina Martynova

Editorial board:

Gojko Subotić, Sofija Miloradović, Jelena Čvorović, Ljiljana Gavrilović,
Ildiko Erdei, Aleksandra Pavićević, Lada Stevanović

The reviewers:

Aleksandar Loma, Ana Luleva, Miroslava Lukić-Krstanović, Mladena Prelić,
Jovanka Radić, Miroslava Malešević, Biljana Sikimić, Slobodan Naumović, Biljana
Marković, Dragana Antonijević, Branko Ćupurdija, Miloš Luković, Staša Babić, Rastja
Stolična, Prvoslav Radić

Secretary:
Marija Đokić

Accepted for publication by the reference of academician Vojislav Stanovčić, at the V
meeting of the Department of Social Sciences SASA, on June 1st 2010.

BELGRADE 2010

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ

ГЛАСНИК

ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА

LVIII

свеска 1

Главни и одговорни уредник:

Драгана Радојичић

Међународни уређивачки одбор:

Радост Иванова, Елефтериос Алексакис, Петер Славковски, Габриела Килианова,
Милица Бакић-Хејден, Ингрид Славец-Градишник, Марина Мартинова

Уређивачки одбор:

Гојко Суботић, Софија Милорадовић, Јелена Чворовић, Љиљана Гавриловић,
Илдико Ердеи, Александра Павићевић, Лада Стевановић

Рецензентски тим:

Александар Лома, Мирослава Лукић-Крстановић, Младена Прелић, Јованка Радић,
Мирослава Малешевић, Биљана Сикимић, Слободан Наумовић, Биљана Марковић,
Драгана Антонијевић, Бранко Ћупурдија, Милош Луковић, Сташа Бабић, Растја
Столична, Првослав Радић

Секретар уредништва:

Марија Ђокић

Примљено на V седници Одељења друштвених наука САНУ одржаној 1. јуна 2010.
године, на основу реферата академика Војислава Становчића

БЕОГРАД 2010.

Издавач:
ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ САНУ
Кнез Михаилова 36/IV, Београд, тел. 011–2636–804
eisanu@ei.sanu.ac.rs
www.etno-institut.rs

Рецензент:
академик Војислав Становчић

Лектор:
Софија Милорадовић

Превод на енглески:
Јелена Чворовић

Коректор:
Марија Ђокић

Техничка припрема
Београдска књига

Штампа:
Будућност, Нови Сад

Тираж:
500 примерака

Штампање публикације финансирано је из средстава
Министарства за науку и технолошки развој Републике Србије

Део радова у овом Гласнику резултат је рада на пројектима:
Србија између традиционализма и модернизације – етнологика и антрополошка
проучавања културних процеса (бр. 147020), *Антрополошко истраживање комуникације у*
савременој Србији (бр. 147021) и *Етничитет: Савремени процеси у Србији, суседним*
земљама и дијаспори (бр. 147023), које је у целини финансирало МНТР РС.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

39(05)

Гласник Етнографског института = Bulletin of the Institute of Ethnography /
главни и одговорни уредник Драгана Радојичић. – Књ. 1, бр 1/2 (1952) – Београд :
Етнографски институт САНУ (Кнез Михаилова 36/IV), 1952 – (Београд : Академска
издања). – 24 cm

Годишње
ISSN 0350-0861 = Гласник Етнографског института
COBISS. SR-ID 15882242

Садржај

Summary

<i>Мирослава Малешевић, Рађање олимпијског пламена: античка Грчка и европски идентитет (II)</i>	7
<i>Miroslava Malešević, Birth of Olympic Flame: Ancient Greece and European Identity (II)</i>	24
<i>Ким Бихјани, Андрићева докторска дисертација у светлу односа Истока и Запада</i>	27
<i>Kim Djihyang, Andrić's Dissertation in the Contexts of East and West</i>	37
<i>Александра Павићевић, Смрт у медијима</i>	39
<i>Aleksandra Pavićević, Death in Media</i>	55
<i>Тијана Цвјеџићанин, Чији „Рођак са села“? Идеолошко читање једног медијског текста</i>	57
<i>Tijana Cvjetičanin, Whose "Cousin From the Countryside"? Ideological Reading of a Media Text</i>	67
<i>Ивана С. Башић, Зашто се први мачићи у воду бацају? Иконичност лексема <i>мачка</i> и <i>који</i> (I)</i>	69
<i>Ivana S. Bašić, Why Do First Kittens End Up Down the Drain? An Iconic Meaning of the Lexema <i>Cat</i> and <i>Litter</i></i>	82
<i>Марина Симић, Вуг и виђење: режими знања и апропријација других у етнографским музејима и етнографском филму</i>	85
<i>Marina Simić, Vision and Visuality: Regimes of Knowledge and Appropriation of Others in Ethnographic Museums and Ethnographic Film</i>	99
<i>Гордана Блајојевић, Институционализоване хуманитарне акције и етничка дистанца на примеру Грка и Срба данас</i>	101
<i>Gordana Blagojević, Institutionalized Humanitarian Actions and Ethnic Distance Given in the Example of Greeks and Serbs Nowadays</i>	110
<i>Јованка Рагић, Род у природи, граматички и друштву</i>	113
<i>Jovanka Radić, Gender in Nature, Grammar and Society</i>	127
<i>Сања Злајић-Новић, Трансфер и контратрансфер у етнографским истраживањима</i>	129

<i>Sanja Zlatanović, Transfer and Counter-Transfer in Ethnographic Research</i>	138
<i>Јована Диковић, Метафоре у оквиру политичког дискурса</i>	141
<i>Jovana Diković, Metaphors in Political Discourse</i>	155
<i>Весна Трифуновић, Интернет као терен: пример сакупљања фолклорне грађе</i>	157
<i>Vesna Trifunović, Substituting Internet for a Traditional Fieldwork: Collecting Folklore Data on Internet</i>	168
<i>Лага Сџевановић, Између фикције и збиље, између историје и мита: Медеја: ѝласови Кристе Волф, Рецепција њене приче</i>	169
<i>Lada Stevanović, Medea in the Past and in the Present: (Re)constructing the Identity of a Woman and a Foreigner in the Novel Medea by Christa Wolf</i>	184
<i>Јелена Чворовић, Приче мачванских Рома: наратив као стратегија учења</i>	185
<i>Jelena Čvorović, Gypsy Stories: Narrative as a Teaching Stratagem</i>	200
<i>Ивица Тодоровић, Традиција поново. Стратегијски концепт савремених проучавања традиционалне духовне културе Срба – сажети осврт</i>	201
<i>Ivica Todorović, Again on Tradition: Strategic Concept of the Contemporary Studies of Traditional Serbian Spiritual Culture – a Brief Overview</i>	214

Научна критика и полемика

<i>Гордана Блајојевић, Зборник радова са научног скупа Димитрије С. Лукатос и грчка лаографија (Πρακτικά επιστημονικής ημερίδας Ο Δημήτριος Σ. Λουκάτος και η Ελληνική Λαογραφία, Δημοσιεύματα του Κέντρου έρευνας της Ελληνικής λαογραφίας, αρ. 27, Αθήνα 2008. 244 стр.)</i>	217
<i>Лага Сџевановић, Лидија Радуловић, Пол/род и религија, конструкција рода у народној религији Срба, Етнолошка библиотека, књига 42, Београд 2009.</i>	219
<i>Драјана Рајковић, Станислав Станковић, Границе призренско-тимочких говора у власотиначком крају, Лингвогеографска слика власотиначког краја</i>	221
<i>Јована Диковић, Данијел Синани, Русаље, Етнолошка библиотека књига 41, Српски генеалогски центар, Београд 2009, 336 стр.</i>	226

Сања Златановић

Етнографски институт САНУ, Београд
sanja.zlatanovic@ei.sanu.ac.rs

Трансфер и контратрансфер у етнографским истраживањима*

Истраживач и саговорник (казивач, информатор, информант) су кључне речи теренског дискурса, а њихова интеракција – кључни проблем теренске праксе етнолога и антрополога. Рад има за циљ да размотри улоге истраживача и саговорника, као и карактеристике односа који се између њих успоставља у истраживачком процесу. Однос истраживача и његових саговорника на терену веома је осетљив, оптерећен бројним проблемима трансфера (преноса) и контратрансфера (противпреноса).

Кључне речи: теренско истраживање, учесничко посматрање, посматрање с учествовањем, истраживач, саговорник, информатор, трансфер, контратрансфер.

Истраживач / истраживачица и саговорник / саговорница (казивач / казивачица, информатор / информаторка, информант / информанткиња – у употреби су различита терминолошка одређења) кључне су речи теренског дискурса, а њихова интеракција кључни проблем теренске праксе етнолога и антрополога. У домаћој науци недостају текстови који проблематизују методологију и епистемологију теренског рада, као и они рефлексивног карактера. У монографијама и радовима заснованим на теренском истраживању недостају чак и основне информације о истраживачком процесу, као што је дужина трајања истраживања, околности под којима је обављано, примењени методолошки поступци и сл. Терен и све оно што га сачињава и прати остаје под неком врстом мистификације (Prelić 2009: 41).¹

---

* Текст је резултат рада на пројекту *Етничитет: савремени процеси у Србији, суседним земљама и дијаспори* (бр. 147023), који при Етнографском институту САНУ финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

¹ Терен као тема у новије време ипак престаје да буде нешто само по себи разумљиво, већ о њему почиње да се расправља. Етнографски институт САНУ је у сарадњи са музејем „Старо село“ из Сирогојна организовао научни скуп под називом *Теренско истраживање (изазови – резултати – примена)*, који је одржан у Сирогојну од 31. августа до 3. септембра 2009. године (зборник радова је у припреми за штампу). Значајно је поменути да је у претходне четири године теренски рад био укључен у програм основних студија на Филолошком факултету Универзитета у Београду, и то као једносеместрални предмет *Теренско истраживање фолклора*. Опширније: Петровић 2010.

Теренско истраживање подразумева дуготрајну, интензивну интеракцију са члановима заједнице чија се култура проучава. На терен се не одлази само да би се провериле и потврдиле постављене хипотезе, већ да би се дошло до што потпунијих, контекстуализованих података. Теренским радом, с обзиром на то да он захтева дуготрајан контакт с припадницима проучаване културе, може да се добије вишедимензионално знање, које не може да стекне истраживач који борави у заједници неколико дана (Jackson 1997: 188). Теренска истраживања спроводе и археолози, социолози и др. Међутим, у етнологији и антропологији је стационирано теренско истраживање које подразумева (1) *ћосмаћрање с учесћивовањем*, или (2) *учесничко ћосмаћрање* – да се кроз непосредно искуство дође до података – доминантна парадигма.² Већина домаћих етнолошких и антрополошких истраживања заснива се на првом типу посматрања. Истраживачи су одлазили више пута у краће посете у место истраживања, а њихов теренски рад се остваривао кроз разговор (интервју) и посматрање; у живот локалне заједнице укључивали би се, евентуално, у појединим њеним аспектима, и то искључиво као *аућсајдери*. Други облик стационираног истраживања – *учесничко ћосмаћрање* захтева од истраживача дуготрајан боравак на терену и учествовање у животу заједнице, а представља главно методолошко одређење англоамеричке антропологије. Истраживач улази у заједницу, живи истим начином живота као и њени припадници, усваја њихове навике и вештине, и настоји да на својој кожи осети како је то бити као *они*. У нашим околностима је веома тешко реализовати учесничко посматрање, јер овакав тип истраживања захтева велики број теренских дана и улагање велике количине времена и финансијских средстава. Поједини домаћи истраживачи обављали су своја проучавања у месту у коме су рођени и где су провели део свог живота. Њихова истраживања у значајном степену карактерише учесничко посматрање: они су били у могућности да у месту бораве дуже, део су локалне социјалне мреже, што им омогућава да повежу улоге *инсајдера* и *аућсајдера* (в. једну од новијих монографија: Павковић 2009).

Рад има за циљ да скицира улоге истраживача и саговорника, као и карактеристике односа који се између њих успоставља у истраживачком процесу. Све ово треба да представља увод за потоња разматрања сопствених истраживачких искустава, дилема и проблема, како на терену у месту рођења тако и на ризичном послератном терену, али и међу припадницима етничке групе која се у Србији означава као крајња другост.

Саговорник/саговорница

Саговорник је припадник одређене заједнице коју истраживач проучава; у разговору и специфичном односу интеракције који се између њих успоставља,

² Класична антрополошка концепција територијално одређеног терена редефинисана је и проширена. Фокус се усмерава на нелокализоване, физички неутемељене друштвене просторе и феномене, као што је интернет-комуникација, или на „не-места“ попут тржних центара и сл. Схваћен и у ширем смислу, теренски рад подразумева дуготрајан контакт и интеракцију истраживача и истраживаних, па и онда када је реч о виртуелним заједницама.

он истраживачу даје информације вербалним путем, али и на друге начине. У домаћој етнологији, социокултурној антропологији и фолклористици, осим термина *саговорник/саговорница*, у употреби су и изрази *казивач* (ретко у женском облику), *информатор/информаторка*, *информант/информанткиња* (лат. *informator*) и *исјинианик* (ређе у женском облику), а у зависности од степена и облика остварене интеракције, као и од опредељења истраживача за употребу родно осетљивог језика. Израз *казивач* карактеристичан је за старију етнографску и фолклористичку литературу, а подразумева припадника испитиване културе са израженим вербалним способностима, који истраживачу „казује“ песме, приче, предања и друге фолклорне форме. Изрази као што су *информатор/информаторка* и *информант/информанткиња* употребљавају се у савременој науци да означе оне чланове испитиване заједнице који снабдевају истраживача информацијама, али са којима је он у краткотрајном или површнијем односу. Термин *исјинианик* углавном се користи у оним наукама које примењују квантитативно истраживање и указује на релацију у оквиру које један поставља питања, а други даје одговоре, дакле – на асиметричан однос: према онима који пружају информације односи се као према објектима истраживања, а не као према субјектима. Савремена домаћа етнологија, антропологија, фолклористика и антрополошка лингвистика све учесталије примењују израз *саговорник/саговорница*, који имплицира равноправан однос, интеракцију и размену.

Промена термина којим се у методологији теренског рада именују истраживани показује и њихов промењен статус. Наиме, од осамдесетих година двадесетог века и постмодернистичке критике репрезентације долази до редефинисања теренских улога, као и до разматрања утицаја који на њихово обликовање, а самим тим и на конструисање терена, имају истраживани. Терен се остварује кроз интензивну интеракцију истраживача и истраживаних, што подразумева дијалог, размену мишљења и искустава, заједничко стварање значења. Од истраживаних се не очекује да само „казују“, већ они сада постају саговорници – равноправни креатори процеса истраживања и терена. Интеракцијом, истраживани постају теренски коаутори, будући да управо они омогућују истраживачу приступ, постављају границе, упућују на одређене теме, а њихов кооперативни рад може да се прошири и на интерпретације и конструкцију текста (Ћаро Жмегаћ, Gulin Zrnić, Pavel Šantek 2006: 33–34).

Избор саговорника је суштинско питање у процесу истраживања. Уколико природа испитиваног проблема не захтева посматрање сасвим одређене групације, за истраживача је значајно да његови саговорници и информатори буду особе различитог пола, старости и степена образовања, тј. да податке добије од људи који имају различите положаје у друштвеној структури. Током истраживања се одређене особе показују као кључни саговорници због својих социјалних и вербалних вештина и обавештености и/или због одређеног статуса у заједници. Они могу бити укључени у истраживање и као сарадници, тако што помажу истраживачу да успостави контакте са другим члановима групе, али и на друге начине. Истраживачев пријатељски однос са одређеним припадником или припадницима заједнице може позитивно или негативно

утицати на његове односе са осталима, тј. на то да се друштвени статус његових сарадника – инсајдера рефлектује на његов статус, као и на степен и облик прихваћености у заједници. Осим тога, дешава се да се истраживачу наметну и тзв. „овлашћени“ казивачи или „паметари“, о којима у заједници постоји консензус да представљају најбоље познаваоце локалне културе. Постављени у одговарајући контекст, њихови обрасци репрезентације могу бити показатељи начина на који заједница саму себе одређује и репрезентује (Prelić 2009: 48).

Саговорници могу да из различитих разлога, подешавају своје понашање и исказе, како би конструисали слику какву желе да други имају о њима. Они могу своје исказе прилагођавати претпостављеним вредностима средине из које долази истраживач. Дуготрајним боравком у заједници, нарочито учесничким посматрањем, истраживач може уочити дискрепанцу између онога што његови саговорници причају и онога што раде. Саговорници могу осећати и извесну нелагодност или забринутост у погледу начина на који ће истраживач употребити прикупљене податке, нарочито ако се ради о темама интимнијег карактера, или пак о онима које носе политичке импликације.

Тип истраживања одређује избор саговорника. За класичну српску дијалектологију најпогоднији је старији саговорник, рођен у месту истраживања, где је и провео свој живот, без елемената утицаја другог језичког идиома. У транскрипту који потом следи недостаје информација о језичкој интерференцији између истраживача и саговорника, њихов дијалог је претворен у монолог, саговорник је „откривен“, а истраживач остаје „невидљив“ (Сикимић 2004:850–851). Савремена антрополошка лингвистика и етнолингвистика инсистирају на дијалогу истраживача и саговорника, као и на транскрипту којим се документују језичке интерференције између различитих учесника у разговору (Сикимић 2004; Сикимић 2009; Ћирковић 2009). Дијалог истраживача и саговорника представља својеврсну „дискурзивну арену“, динамичан процес у коме се стално изнова дефинишу и редифинишу њихове језичке идеологије, позиције с обзиром на њихове статусе, средине из којих долазе, као и на очекивања и представе које имају један о другоме (Petrović 2009: 169).

Истраживач/истраживачица

У домаћој етнологији, антропологији, етнолингвистици, антрополошкој лингвистици, фолклористици и сродним дисциплинама, које своја знања темеље на терену и теренском раду, улога истраживача и с њом повезани проблеми субјективности, ауторитета, одговорности, ризика, истраживачке етике и др. нису били – све до пре неколико година – посебно проблематизовани. Аутори нису другима откривали токове свог истраживачког процеса, као ни питања, дилеме и изазове са којима су се у раду суочавали (Prelić 2009: 41). Истраживања се углавном обављају у оквиру сопствене националне културе, истраживач говори истим језиком као и истраживани, има исте базичне вредности и

сл. Он се налази у некој врсти двоструке улоге, истовремено је и истраживач и казивач о сопственом друштву, обједињује етску и емску перспективу (Ћаро Џмегаћ, Gulin Zrnić, Pavel Šantek 2006: 18, 32), чиме се његов рад додатно усложњава и захтева промишљање.

Осамдесетих година 20. века, постмодернистичка критика репрезентације довела је у питање реалистичке претпоставке теренског истраживања, концепт културе као објективне датости, могућност спознаје стварности на терену, као и објективност и неутралност истраживача. Стварност на терену је конструкција, плод истраживачеве интерпретације (Clifford & Markus 1986; у домаћој литератури: Ивановић 2005; Миленковић 2006 и други радови истог аутора). У новије време поједини аутори указују на постојање одређених реалистичких премиса у процесу истраживања, уз став о стварности као друштвеном конструкту (Ћаро Џмегаћ, Gulin Zrnić, Pavel Šantek 2006: 20). Постмодернистички упливи доводе до преиспитивања терена и улоге истраживача (субјективности, ауторитета, монопола над знањем и сл.). Терен се остварује у интерактивном контакту истраживача и истраживаних, који се све више доживљавају као равноправни креатори истраживања и његових резултата.

Антрополог у истраживачки процес не улази као неутрални и пасивни посматрач, већ он има свој лични културни, теоријски и емоционални пртљаг који утиче на његов рад, тим пре што он на терену искуствено долази до сазнања (Agar 1980: 94; Cohen 2000: 319). Због тога се истраживачима препоручује вођење дневника и самопосматрање, упоредо са посматрањем живота заједнице. Будући да се у квалитативним истраживањима теренски рад остварује кроз интеракцију и размену мишљења и искустава, истраживач спознаје и себе кроз настојања да разуме друге и другост. Ауторефлексивност може да доведе истраживача до преиспитивања, па и до мењања личних ставова (уп. Ћаро Џмегаћ, Gulin Zrnić, Pavel Šantek 2006: 33).

Истраживач који се одлучи за теренски рад мора имати велики емпатијски капацитет, висок степен толеранције на фрустрације, интуицију, осетљивост за културне и језичке нијансе, способност разумевања не само вербалних исказа него и невербалних порука. У теренском раду је неопходна флексибилност и отвореност истраживача, јер га дигресије саговорника могу одвести у неочекивано плодном правцу (уп. Илић 2006). У теренским интеракцијама, истраживани такође процењују истраживача (његове године, различите врсте социјалног статуса, говор, место порекла...) и имају потребу да знају личне податке о њему. Они ће му упућивати можда и непријатно интонирана питања: *Ко си ти? Зашто си овде? Ко ти шаље? Ко ће финансира?* Деликатно је питање како да истраживач представи себе, шта да каже, а шта да прећути, да ли да се испољава као реална личност, онакав какав заиста јесте, или да игра одређену улогу да би га саговорници боље прихватили, и колико је то етички у реду (Prelić 2009: 52; Sorescu-Marinković 2006). Личне карактеристике истраживача, као што су пол, доба старости, етницитет, економски статус, политичка опредељеност, институционална и теоријска полазишта, сексуална оријентација и друго, утичу на ток истраживања и његове резултате (како ће

он бити доживљен и прихваћен од стране припадника проучаване заједнице са којима улази у сложене и променљиве преговарачке односе моћи и равнотеже, али како ће и он сâм осмишљавати и организовати истраживање, па све до начина на који ће интерпретирати и презентирати налазе). Важно је и то да истраживач говори језик, односно дијалекат или жаргон проучаване заједнице, и то не само да би га њени припадници лакше прихватили, већ и зато што без познавања језичких специфичности неће бити у стању да разуме нијансе у „мрежама значења“.

У теренском раду је неопходно да истраживач буде пажљив у интеракцијама, посебно ако он у одређеној заједници обавља још неке послове осим истраживачких, чиме се његове улоге преклапају. Он може да шаље помешане поруке и да с напором одржава чврсте границе. Љубазност истраживача може бити схваћена као пријатељство. У истраживањима која дуже трају могу се развити и истинска пријатељства, али истраживач мора пажљиво да балансира између улоге истраживача и пријатеља.³

Истраживач од својих саговорника добија информације, они улажу своје време и дају свој глас да би он могао продубљеније да разуме одређене друштвене феномене и да о њима каже нешто ново. Овде се отвара питање реципроцитета: саговорници могу да се осете искоришћено, да им за уложени напор није адекватно узвраћено. Истраживање је само по себи однос који имплицира експлоатацију, те је стога важно да истраживач пронађе одговарајући начин да се својим саговорницима захвали и одговори на пружену помоћ. У појединим, нарочито кризним ситуацијама, егоистичност истраживача и коришћење морално дискутабилних стратегија приближавања истраживанима и вођења разговора оправдава се и рационализује научним потребама и циљевима (Nedeljković 2008: 38, 71).⁴

Након постмодернистичке критике репрезентације ради се на томе да се терен организује и представи као заједничка творевина истраживача и истраживаних, али се на крају – у процесу од терена до текста – њихов однос показује као неравноправан. Позиција истраживача као апсолутно објективног и свезнајућег ауторитета доведена је у питање, инсистира се на приказивању разноликости гласова и погледа истраживаних, али је у завршници ипак истраживач тај који одлучује о избору информација, исказа и цитата из материјала насталог

³ Тежи се конципираном пожељном, идеалном моделу савременог истраживача и његовог односа према истраживанима и истраживању, али је он тешко остварљив у пракси. Истраживача током рада могу мучити многобројни проблеми (болест, одвојеност од породице и сл.), он се налази у новој средини, на туђој територији, у често неудобним или бар другачијим условима од оних на које је навикао. Он може радити сâм или у тиму; тада пролази кроз процесе прилагођавања не само новој средини, већ и динамици односа унутар истраживачког тима. Потребно је да истраживач има много искуства са самим собом и искуства у теренском раду, да би се могао приближити прокламованом идеалу струке.

⁴ Рад Саше Недељковића бави се самим истраживањем обављаним на северу Косова, анализирају се стратегије коришћења приликом добијања пројекта, као и приликом прикупљања материјала, утицаји и ограничења, манифестни и латентни мотиви који су усмеравали истраживаче и истраживање (Nedeljković 2008).

у склопу интеракције са члановима испитиване заједнице. Корпус теренске грађе истраживач сâм интерпретира и преводи у научни дискурс, без истраживаних који су учествовали у његовом настајању, што упућује на проблем „огољеног“ саговорника и „сакривеног“ истраживача (Prelić 2009: 51; уп. Сикимић 2004: 850–851). Док је истраживач у могућности да прикрије своју личност, пропусти или незнање, саговорник је откривен, и није у прилици да изврши ауторизацију или оспоравање текста (Prelić 2009: 52).

Истраживач има вишеструке, често супротстављене одговорности: према проучаваној заједници, својој струци, научној заједници којој припада, финансијеру истраживачког пројекта и др. (Ћаро Џмегаћ 2006: 216). У иницијалном контакту са истраживанима важно је да их истраживач упозна с циљевима истраживања на разумљив начин, да у разговору поштује границе њихове приватности, нарочито када се ради о темама које залазе у њихову интиму, или носе политичке конотације. Истраживач мора водити рачуна о томе да током истраживања, а затим и приликом објављивања резултата, стеченим увидима не угрози заједницу, што се посебно односи на мањинске или маргиналне групе, чији је положај осетљивији и који може бити потенцијално угрожен (Prelić 2009: 49–50). У циљу заштите истраживаних, он може прибегавати неком облику селекције података, аутоцензури и сл. Истраживач мора водити рачуна о томе да током теренског рада не угрози ни себе, јер је и он сâм изложен различитим врстама ризика (Сикимић 2008). Положај истраживача који живи у истом друштву као и истраживани, и говори истим језиком као и они, посебно је осетљив, нарочито у ситуацији када истражује и објављује радове који обрађују савремену тематику с политичким импликацијама (Ћаро Џмегаћ 2006: 229; уп. Nedeljković 2008).

Трансфер и контратрансфер у односу истраживача и истраживаних

Истраживач у процес истраживања уноси, осим својих професионалних знања и вештина, и своју културну и личну прошлост, своје свесно и несвесно. Он стварност захвата са становишта сопствене егзистенцијалне позиције, па у складу с тим врши селекцију, систематизацију, концептуализује, пројектује... Током рада, он улази у различите и променљиве облике односа с припадницима проучаване заједнице, што утиче на садржај и квалитет прикупљеног материјала. Психоаналитичари и сами пролазе кроз дуготрајну анализу пре него што постану компетентни да анализирају друге: ако не познају и не разумеју сопствену личност, неће бити у стању ни да разумеју друге. Током професионалног тренинга, психоаналитичар освешћује свој *background* и учи да га држи под контролом, да не би у терапијски процес и у интерпретације пацијентове личности уносио сопствене неразрешене конфликти и психолошка оптерећења. Поставља се питање: како да етнолог или социјални антрополог психоанализира културу из које потиче, да би могао да разуме културу оних које проучава и да је интерпретира не уносећи у њено тумачење сопствене културне и личне садржаје и пројекције (Agar 1980: 92–93)?

Однос истраживача и његових саговорника и информатора на терену веома је осетљив, оптерећен бројним проблемима трансфера и контратрансфера, које истраживач мора да анализира и држи под контролом.⁵ Појам трансфера (преноса) је у психотерапијску праксу увео Фројд (Freud 1984: 403–419), а он је применљив и на све друге међуљудске односе и интеракције (Кестановић et al. 1989: 1660–1665). У току истраживачког процеса саговорници могу да преносе на истраживача своја осећања, мисли, фантазије и импулсе доживљене у односу на значајне особе из свог детињства (мајку, оца, брата...) на које их овај асоцира, те да се сходно томе и понашају. Позитивност трансферних реакција „отвара“ саговорника, док се негативан трансфер манифестује у одбијању сарадње, отпору, прећуткивању одређених информација, лагању, оговарању истраживача и сл. Трансфер је обично амбивалентан (*ibid.*, 1660), посебно у истраживањима која дуже трају и подразумевају већи број сусрета и разговора са истим саговорником. Истраживач се може суочити са наглашеним изражавањем пријатељства или неким другим обликом „везивања“, са различитим врстама очекивања и захтева који му могу бити упућени и сл. Са друге стране, изглед саговорника, његово понашање, искази, лична питања која евентуално поставља, а која могу бити и непријатна, такође покрећу код истраживача различите емоционалне, често несвесне, контратрансферне реакције. Контратрансфер се може одредити као противпренос: трансфер истраживача према саговорнику (уп. *ibid.*, 1662). Саговорници могу својим исказима додирнути нешто на шта је истраживач лично осетљив и изазвати контратрансферне одговоре с негативним предзнаком (избегавање одређеног саговорника, прекидање разговора, незаинтересованост за теме које саговорник нуди, изостанак емпатије, неадекватан коментар, или, са друге стране, прелажење преко граница приватности и „улажење“ у саговорников живот питањима, коментарима и другим поступцима, изражено приближавање и сл.). Позитиван контратрансфер делује подстицајно на саговорника, чинећи га спремнијим за сарадњу. Током рада, истраживач мора стално контролисати своја контратрансферна испољавања; неконтролисано избијање контратрансфера може стварати проблеме и оптерећивати истраживање (*ibid.*, 1661). Трансферно-контратрансферне релације јесу динамичан процес: њихов квалитет може бити позитиван, па неретко прећи у негативан, и обрнуто.

У специфичним ситуацијама, као што је, на пример, истраживање маргинализованих и стигматизованих заједница, однос истраживача и истраживаних носи додатна оптерећења. У ромској заједници истраживач се доживљава у систему односа „гацо“, што је пејоративни термин којим Роми унутар своје групе категоришу не-Роме. У релацијама које се успостављају, то је једна од пресудних баријера, чија анализа може дати кључеве за поступно приближавање истраживанима, те успостављање индивидуализованих контаката (в. Zlatanović 2006: 143). На послератном терену, као што је подручје Косова, ис-

⁵ О почецима расправе о психоаналитичким појмовима трансфера и контратрансфера у етнографским истраживањима, те о субјективности истраживача в. Agar 1980: 92–104.

траживање у оквиру српске, дакле – исте етничке групе којој припада и истраживач, поставља такође пред њим многобројна питања и изазове. Једно од основних са којима сам се и сама током рада суочавала јесте контратрансферно реаговање на етнички идентитет који Срби на Косову доживљавају у изразито есенцијалистичком тону; он је за њих релевантнији од свих других облика припадности. Дискурс и пракса наглашеног изражавања етничког идентитета истраживаних покреће преиспитивање односа између нашег професионализма, космополитизма и етничке идентификације (уп. Nedeljković 2008: 41).

Анализа контратрансфера и широке палете његових испољавања може бити од велике помоћи истраживачу у процесима практичног учења, сазревања, као и приближавања и разумевања оних које истражује.

Литература

- Ивановић 2005: Зорица Ивановић, Терен антропологије и теренско истраживање пре и после критике репрезентације, у: Љиљана Гавриловић (ур.), *Етнологија и антропологија: сјање и персејективе*, Етнографски институт САНУ, Зборник радова 21, Београд, 123–141.
- Илић 2006: Марија Илић, Социјални простор у фолклорним анегдотама – наративи Саве Сокића из Медине, *Етнографија Срба у Мађарској* 5, Будимпешта, 77–100.
- Миленковић 2006: Милош Миленковић, „Идеални етнограф“, *Гласник Етнографског института САНУ LIV*, Београд, 161–172.
- Павковић 2009: Никола Ф. Павковић, *Банатско село: друштвене и културне промене: Гај и Дубовац*, Матица српска, Нови Сад.
- Петровић 2010: Соња Петровић, Теренско истраживање фолклора – перпетуирајући процес, *Теренско истраживања (изазови – резултати – имена)*, Зборник радова Етнографског института САНУ, Београд (у штампи).
- Сикимић 2004: Биљана Сикимић, Актуелна теренска истраживања дијаспоре: Срби у Мађарској, *Теме* 2 / април–јун, Ниш, 847–858.
- Сикимић 2008: Биљана Сикимић, Етнолингвистички теренски рад: концептуализација ризика, у: Зорица Дивац (ур.), *Слике културе некад и сад*, Етнографски институт САНУ, Зборник радова 24, Београд, 81–93.
- Сикимић 2009: Биљана Сикимић, Вампировић у Новом Брду: политика транскрипције и интерперформативност, у: Мирјана Детелић (ур.), *Моћ књижевности. In memoriam Ана Рагин*, Балканолошки институт САНУ, Посебна издања 110, Београд, 171–200.
- Ћирковић 2009: Светлана Ћирковић, Стратегије у структурисању усменог наратива: загробни живот у религијском контексту, у: Мирјана Детелић (ур.), *Моћ књижевности. In memoriam Ана Рагин*, Балканолошки институт САНУ, Посебна издања 110, Београд, 201–225.
- Agar 1980: Michael Agar, *The Professional Stranger: An Informal Introduction to Ethnography*, Academic Press, New York.
- Cohen 2000: Jeffrey H. Cohen, Problems in the Field: Participant Observation and the Assumption of Neutrality, *Field Methods Vol. 12/4*, 316–333.

- Clifford & Markus 1986: James Clifford, George E. Markus (eds.), *Writing Culture. The Poetics and Politics of Ethnography*, University of California Press, Berkeley.
- Čapo Žmegač, Gulin Zrnić, Pavel Šantek 2006: Jasna Čapo Žmegač, Valentina Gulin Zrnić, Goran Pavel Šantek (ur.), *Etnologija bliskoga: Poetika i politika suvremenih terenskih istraživanja*, Institut za etnologiju i folkloristiku, Naklada Jasenski i Turk, Zagreb.
- Čapo Žmegač 2006: Jasna Čapo Žmegač, Etnolog i njegove publike: o restituciji etnografskih istraživanja. U: Jasna Čapo Žmegač, Valentina Gulin Zrnić, Goran Pavel Šantek (ur.), *Etnologija bliskoga: Poetika i politika suvremenih terenskih istraživanja*, Institut za etnologiju i folkloristiku, Naklada Jasenski i Turk, Zagreb, 213–235.
- Frojd 1984: Sigmund Frojd, *Uvod u psihoanalizu. Odabrana dela Sigmunda Frojda*, knj. II, Matica Srpska, Novi Sad.
- Jackson 1997: Jean Jackson, Fieldwork, In: Thomas Barfield (ed.), *The Dictionary of Anthropology*, Blackwell Publishers Ltd, Oxford, 188–190.
- Kecmanović et al. 1989: Dušan Kecmanović, *Psihijatrija*, Medicinska knjiga, Beograd & Zagreb; Svjetlost, Sarajevo, tom II.
- Nedeljković 2008: Saša Nedeljković, Problemi primene antropologije: antropološko istraživanje savremene kulture na KiM, u: Saša Nedeljković (ur.), *Savremena kultura Srba na Kosovu i Metohiji*, Baštinik, Kruševac, 19–73.
- Petrović 2009: Tanja Petrović, *Srbi u Beloj Krajini: jezička ideologija u procesu zamene jezika*, Balkanološki institut SANU, Posebna izdanja 109, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti založba zrc, Beograd.
- Prelić 2009: Mladena Prelić, Istraživanje etničkih manjina: lična iskustva i dileme, *Antropologija* 9, Centar za etnološka i antropološka istraživanja Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, 41–54.
- Sorescu Marinković 2006: Annemarie Sorescu Marinković, The Vlachs of North-Eastern Serbia: Fieldwork and Field Methods Today, *Simposia – Journal for Studies in Ethnology and Anthropology*, Regional Museum of Oltenia, Craiova, 125–142.
- Zlatanović 2006: Sanja Zlatanović, Djorgovci: An ambivalent identity, *Romani Studies* 5, Vol. 16/2, Liverpool University Press, 133–151.

Sanja Zlatanović

Transfer and Counter-Transfer in Ethnographic Research

Key words: fieldwork, participant observation, observant participation, researcher, informant, transfer, counter-transfer.

A researcher and his/hers informants stand as the key players in a fieldwork discourse, thus their interaction is a key problem of fieldwork performed by ethnologists and anthropologists. This paper aims to shed light on the roles of a researcher and informants and their mutually sustainable relationship formed in a research process. This fieldwork based relationship is very sensitive, burdened by many problems related to transfer and counter-transfer set about for a researcher to analyze and keep under control at all times. The notion of transfer was introdu-

ced into psychotherapy by Freud, but it is applicable as well onto all other human interactions. During the course of a fieldwork, informants can transfer a variety of feelings, thoughts and fantasies upon a researcher, who may or may not resemble some special persons from the informants' respective lives, hence influencing the informants' behavior accordingly. A positive transfer is beneficial, as it tends to „open up“ the informant, while the negative one manifests in the informant's resistance toward cooperation, hiding of important information and so on. On the other hand, the actual appearance of an informant, his/hers behavior and accounts could also trigger various emotional, often subconscious, counter-transfer reactions. In this sense, a counter-transfer is a transfer by a researcher toward his/hers informants. For example, informants could, in their accounts, by saying this or that, stir a researcher's negative associations and thus provoke counter-transfers with negative connotations (avoidance of particular informant, cessation of conversation, disinterest in informants' subjects, lack of empathy etc.). This is why a researcher has to keep under control his/hers potential counter-transfer expressions; uncontrolled manifestation could cause various problems and burden the research process furthermore.